

ԽԱՉԻԿ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ» ԵՐԿԻ
ԾԷ ԳԼՈՒԽԸ

Առաքել Դավրիժեցու «Գիրք պատմութեանց» աշխատությունը, ինչպես հայտնի է, գրվել է 1651 թվականին, Կաթողիկոս Փիլիպոս Աղբակեցու (1633-1655) հանձնարարությամբ, սակայն վերջինիս մահից հետո Դավրիժեցին ընդհատում է գրությունը:

Նորընտիր Կաթողիկոս Հակոբ Զուղայեցու (1655-1680) հարկադրանքով 1658 թվականին Դավրիժեցին վերստին շարունակում է գրությունը և ավարտին է հասցնում 1662 թվականին:

Առաքել Դավրիժեցու պատմությունը թեև ընդգրկում է 1602-1662 թթ. ընթացքում տեղի ունեցած անցքերի մկարագրությունը, այսուհանդերձ հետագա միջամտողների կողմից գրքում տեղ են գտել մաս ավելի ուշ տեղի ունեցած այլևայլ դեպքերի ու անցքերի շարադրանքներ:

Մենք չենք անդրադառնա այդ աշխատության ձեռագրի մեջ հետագայում կատարված հավելումներին, ինչպես մաս հրատարակության ընթացքում Ոսկան Երևանցու կողմից կատարված խմբագրական բնույթի միջամտություններին: Այդ մասին կան տպագրված մեկից ավելի հանգամանալից հետազոտություններ¹:

*
* * *

Ավարտելով Աստվածաշնչի տպագրության հոգևատանջ աշխատանքները, Ոսկան վարդապետ Երևանցին 1669 թվականի հունվարին շարվածքը իրականացնելու մպատակով Ամստերդամում տպարան է իջեցնում Առաքել Դավրիժեցու «Գիրք պատմութեանց» աշխատության ձեռագիրը: Մինչ այդ, խմբագրման ընթացքում ծանոթանալով պատմության բովանդակությանը, Ոսկան Երևանցու համար պարզ է դառնում, որ շարադրանքում զգալի տեղ է հատկացված մաս հետագա տարիներին վերաբերվող այլևայլ բնույթի, Դավրիժեցուն չպատկանող մեծ ու փոքր հավելում-

¹ Տե՛ս Հր. Միրզոյան, «Առաքել Դավրիժեցու պատմության առաջին հրատարակության մասին», հանքեր Երևանի համալսարանի: Ե., 1971, լ 2, էջ 190-197: Տե՛ս մաս Լ. Ա. Խանդավյանի «Առաջաբանը», Առաքել Դավրիժեցի, «Գիրք պատմությանց»: Ե., 1990, էջ 5-52:

ների: Նրան հայտնի է դառնում, որ ձեռագրում տեղ է հատկացված մույնիսկ 1668 թվականին Ատրպատականում տեղի ունեցած երկրաշարժի մկարագրությանը: Նա աշխատության մեջ տեղեկության է հանդիպում մահ խաչատուր Կեսարացու կողմից Նոր Զուղայում հրատարակված ժամագրքի ու «Հարանց վարք» գրքերի վերաբերյալ:

Այս պարագայում թվարկված փաստերի հիման վրա, Ոսկան Երևանցու համար կարող էր մտահոգության առարկա դառնալ, որ խնդրո առարկա ձեռագրում, կարևոր ու երկրորդական հավելումների կողքին ո՛չ մի խոսք չկա Մատթեոս Ծարեցու և իր կողմից Ամստերդամում վերջին վեց-յոթ տարվա ընթացքում ծավալված և մեծ արդյունքի հասած հրատարակչական գործունեության, առավել ևս ամենքի կողմից սպասված Աստվածաշունչ մատյանի տպագրության վերաբերյալ: Պետք է ենթադրել, որ այդ ծանրակշիռ ու արժեքավոր փաստերի դուրս մնալը մտահոգել ու մահ անհանգստություն է պատճառել Ոսկան Երևանցուն և թերին լրացնելու մղումն է, որ հանգեցրել է մրան ձեռնարկելու իր կենսագրության հավելումը Դավրիժեցու աշխատության վերջում: Բացթողումը վերագրելով հետազոտության հետևանքով առաջացած անտեղյակությանը, Ոսկան վարդապետ Երևանցին գրում է «Պատմութիւն կենաց Ոսկանայ վարդապետի Երևանցոյ՝ տպագրողի գրոյս...» խորագրով ինքնակենսագրականը և իբրև Դավրիժեցու հեղինակության ԾԷ գլուխ տեղադրում գրքի մեջ, իբրև աշխատության օրգանական շարունակություն, որը և գրքի հետ մեկտեղ լույս է տեսնում Ամստերդամում 1669 թվականի մայիսին:

Դավրիժեցու պատմությունը հետագայում տպագրվում է ևս չորս անգամ՝ 1884, 1896, 1988, 1990 թվականներին: Ցավալի է սակայն, որ այդ տպագրություններից և ոչ մեկի մեջ տեղ չի հատկացվել այս կենսագրականին: Իհարկե, սխալ կլիներ, որ հետագա հրատարակիչները, հետևելով Ոսկանի օրինակին, այդ կենսագրությունը դարձնեին Դավրիժեցու աշխատության օրգանական շարունակությունը:

Մեր խոսքը այդ մասին չէ, սակայն մույնքան սխալ պետք է համարել, որ այդ արժեքավոր ու փաստառատ գլուխը, իբրև հավելված, դուրս է մնացել մրանց ուշադրության տեսադաշտից: Պետք է ըստ արժանվույն գնահատել այդ վավերագիրը, որտեղ կան մեր մշակութային կյանքի պատմությանը վերաբերող արժեքավոր և՛ ճշտումներ, և՛ կարևոր լրացումներ:

Այս կենսագրականի հրապարակումը կարևոր է ոչ միայն վերոհիշյալ մկատառումով, այլև վաստակաշատ մտավորական ու հրատարակիչ Ոսկան Երևանցու մշակութային գործունեությունը արժեքավորելու, մրա կշիռը մեր հոգևոր կյանքի 1700-ամյա պատմության մեջ ճիշտ գնահատելու առումով, ինչը, ցավոք սրտի, մատնված է եղել անուշադրության:

Ոսկան Երևանցին իր կենսագրության շարադրանքը սկսում է այդ ժանրի համար ավանդական դարձած սկզբունքով: Անդրադառնալով ծնողներին Սպահան տարվելու հանգամանքին, մա այնուհետև ընդգծված մշակականություն է տալիս ուսումնառության և հոգևոր կոչում ստանալու համոզեալ իր մեջ ի հայտ եկած մղումին,

մի մտասևեռում, որը գնալով հետզհետե անդիմադրելի զարգացում է ստանում և ավելի ուշ մրան մղում է հավատափոխության գայթակղության:

Ծարունակության մեջ կենսագրության հեղինակը անդրադառնում է Լիմ անապատի միաբան, բնական գիտության (արտաքին գրոց) հմուտ մասնագետ Մելքիսեթ վարդապետ Վժանեցու էջմիածին գալու պատմությանը:

Լսելով Մովսես Տաթևացի Կաթողիկոսի ծավալած լուսավորական գործունեության համբավը, մա լքում է անապատը և գալիս Մայր Աթոռ՝ տարիների ընթացքում «համառ տքնությամբ» իր ամբարած գիտելիքները «մեռնելուց առաջ» իր հաջորդներին սովորեցնելու համար: Ըստ Առաքել Դավրիժեցու հավաստիացման, Մելքիսեթ վարդապետը Ս. էջմիածնում հանդիպում է «Մովսես Կաթողիկոսին և սրա աշակերտներին, որի գալով ամենքը անսպասելիորեն ուրախացան»² (ընդգրծումն իմն է - Խ. Ս.):

Իր «կենսագրականում» Ոսկան Երևանցին ևս անդրադառնում է Մելքիսեթ Վժանեցու էջմիածին գալուն և վերաբերմունքի արժանաճալու փաստին, սակայն, ինչպես կարող է տեղեկանալ ընթերցողը, մա արձանագրում է տրամագծորեն հակառակ տեսակետ ու մոտեցում: Երիտասարդ Ոսկանը էջմիածնում հանդիպելով ու ծանոթանալով Լիմ անապատից եկած մտավորական վանականի հետ, թեև կիսատ էր թողել իր կրթությունը, սակայն «ջանք չի անում աշակերտելու մրան»՝ հետևելու մրա ուսմունքին, «որովհետև, - ասում է մա, - էջմիածնում, երևելի այրերը... ամենքը պարսավում էին այդ գիտությունը, մաև ասող էին գիտության, և ստորացնող, ցածրացնող այդ մեծարգո այրին, իրենք այդ գիտությանը խելահաս չլինելու պատճառով»: Ինչպես մկատելի է, Ոսկան Երևանցու գրածը բոլորովին մման չէ Դավրիժեցու պատմածին:

Էջմիածնում Մելքիսեթ վարդապետի հանդեպ դրսևորված վերաբերմունքը թերևս պատճառ է դառնում, որ մա տեղափոխվում է Երևան, ուր և Ս. Ամանիայի անվան մենաստանում բաց է անում իր դպրոցը:

Ոսկան Երևանցու կողմից Առաքել Դավրիժեցու պատմության մեջ ավելացված ԾԷ գլխի հրապարակումով մեր մշակութային կյանքի պատմության մեջ ամրագրվում է տեսակետ, ըստ որի՝ Երևան քաղաքում 1631 թվականի սկզբին երեքից-չորս ամիս Ս. Ամանիա մենաստանում (այժմ՝ Զորավոր եկեղեցի) գործել է Մելքիսեթ վարդապետ Վժանեցու բացած դպրոցը, որտեղ իրականացվել է բացառապես բնական գիտությանը վերաբերվող առարկաների՝ քերականության, փիլիսոփայության, տոմարագիտության դասավանդումը:

Ոսկան Երևանցու բերած այս հավաստիացումը, որքան մեզ հայտնի է, միակ աղբյուրն է, որի միջոցով վավերացվում է Երևանում մման կարգի դպրոց լինելը, դպրոց, որի գոյությունը պետք է արժեքավոր ու կարևոր ներդրում համարել Երևանի մշակութային կյանքի պատմության մեջ: Այդ դպրոցը, ըստ Ոսկան Երևան-

² Տե՛ս Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն: Ե., 1988, էջ 312:

ցու, գործել է «Մի որոշ ժամանակ»: Այդ անորոշությունը ճշտելու միակ միջոցը թերևս կարող է համարվել ավանդվող առարկաների վրա ծախսված ժամանակամիջոցով: Մելքիսեթ Վժանցեցի Երևանում հասցրել է իր աշակերտներին ուսուցանել քերականություն առարկան և մեկ էլ Դավիթ Ներգիմացու (Ամհաղթի) «Սահմանը իմաստասիրության» գիրքը: Կա մի վկայություն ևս. Մելքիսեթ վարդապետը իր «Կտակում» խոսելով տասնհինգ տարիների ընթացքում տքմանքով ձեռք բերած գիտելիքների մասին և ապա, խոսքն ուղղելով իր աշակերտներին, հպարտությամբ ճշում է, որ ինքը «Ուր ամսվա ընթացքում է այդ ամենը» սովորեցրել Գրանց, Երևանի ու Էջմիածնի դպրոցներում: Պետք է ենթադրել, որ այդ ուր ամսվա մոտ կեսը տեղի է ունեցել Երևանում, իսկ մյուս կեսը՝ Էջմիածնում³:

«Կենսագրականից» հայտնի է նաև, որ երևանյան դպրոցի հաջողության համբավը հասնում է Էջմիածնի վանականներին, Գրանց, ովքեր ծաղրանքով ու արհամարհանքով էին դիմավորել Լիմ անապատից եկած արտաքին գրոց հմուտ մասնագետ վարդապետին: Վանականները Երևանից ստացված լուրերից հետո դիմում են Մովսես Կաթողիկոսին և խնդրում, որ կա՛մ, իրենց թույլ տրվի գնալու Երևան «Մելքիսեթից դաս առնելու, կա՛մ Գրան քերել այստեղ, որ Էջմիածնում դասավանդի»⁴: Կաթողիկոսը, ընդառաջելով դիմողներին, Վժանցուն հանձնարարում է դպրոցը Երևանից տեղափոխել Էջմիածին: Այս ամենը ժամանակագրական առումով թեև համընկնում է Առաքել Դավրիժեցու պատմության ընդգրկման ժամանակահատվածին, այսուհանդերձ տեղ չի գտել Գրա աշխատության մեջ, ուստի այս դրվագի միակ աղբյուրը ևս Ոսկան Երևանցու կենսագրականն է:

Խնդրո առարկա կենսագրականից նաև հայտնի է, որ 1634 թվականին Փիլիպոս Կաթողիկոսի հանձնարարականով Խաչատուր Կեսարացին Սպահանից Էջմիածին է ուղարկում երիտասարդ Ոսկան Երևանցուն: Հայտնի է նաև, որ նույն թվականի կեսերին Էջմիածին է գալիս Հոռմի հավատի տարածման ժողովի նվիրակ Պողոս Պիրոմալլին և արժանանում Փիլիպոս Կաթողիկոսի բարյացակամ վերաբերմունքին: Մայր Աթոռում Ոսկան Երևանցին հանդիպելով վերջինիս՝ շփման մեջ է մտնում Գրա հետ: Ոսկանը սկսում է Պիրոմալլիից սովորել լատիներեն և Գրան սովորեցնում հայերեն: Նրանք միասին զբաղվում են լատիներենի քերականությունը հայերեն թարգմանելու գործով: Պիրոմալլին իր բազմակողմանի գիտելիքների շնորհիվ արժանանում է Ոսկանի ուշադրությանը, ուստի մտերմական է դառնում Գրանց փոխհարաբերությունը: Այս մտերմությունը ունենում է իր թե՛ դրական, և թե՛ բացասական հետևանքները Ոսկան Երևանցու կյանքում:

Այլևայլ աղբյուրներից հայտնի է դառնում, որ Պողոս Պիրոմալլին Հոռմի Հավատի տարածման ժողովի կողմից Հայաստան էր գործուղվել հատուկ առաքելությամբ: Նա հանձնարարություն ուներ հայ երիտասարդության մեջ արմատավորել

³ Տե՛ս Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն: Ե., 1988, էջ 314:

⁴ Տե՛ս ամսագրի այս համարում, էջ 72:

կաթողիկե դավանանքի աստվածաբանությունը և ապա հուսալի երիտասարդներ հավաքագրեր, ուղարկեր Հոռո՝ նրանց կրթությունը այնտեղ իրականացնելու համար:

Պիրոմալլիի ու Ոսկանի մտերմությունը ունենում է այն նշանակությունը, որ վերջինիս համար ստեղծվում են Հոռոմում կրթություն ստանալու հուսալի նախադրյալներ: Պիրոմալլիի խոստումների շնորհիվ Ոսկանի մեջ արթնանում է վաղ մանկությունից ուսման հանդեպ նրա հոգում անթելված մարմաջը: Գյուղաքաղաք էջմիածնի միջավայրից դուրս գալու և Հոռոմում կրթություն ստանալու մղումը նրան դնում է դավանափոխություն ընդունելու գայթակղության առաջ: Այս մտասկեռման պատճառով Ոսկան Երևանցին շուրջ երկու տասնամյակ օտարվում է հայրենիքից, որի ընթացքում սովորում է Լեոպոլսի կաթողիկե դպրոցում և մեկից ավելի անգամ հարկադրաբար ու կամավոր, ստորագրում հավատո հանգանակի թուղթը և մատուցում այլևայլ բնույթի ծառայություններ կաթողիկե Եկեղեցուն:

1655 թվականի կեսերին Ոսկան Երևանցին վերադառնում է էջմիածին՝ հայրենի Եկեղեցու գիրկը: Ջղջման թղթով դիմում է Հակոբ Ջուղայեցի Կաթողիկոսին և իրականացնում Հայաստան վերադառնալու իր երազանքը:

Նորընտիր Կաթողիկոսը ներում է շնորհում Ոսկան Երևանցուն և նշանակում նրան Ուշի գյուղի Ս. Սարգիս եկեղեցու վանահայր:

Հատկանշական է, որ «Ինքնակենսագրականում» ոչ մի խոսք չկա Ոսկան Երևանցու գործունեության՝ երկու տասնամյակի ընթացքում վարած դավանափոխության, ստացած կրթության և կաթողիկե հաստատությունների հետ ունեցած փոխհարաբերությունների մասին: Այդ ամենի բացակայությունը կենսագրականում պետք է վերագրել նրա զղջմանն ու շրջադարձին:

*
* *

Ստորև ներկայացնում ենք խնդրո առարկա ԾԷ գլխի մոր թարգմանությունը:

ԳԻՐՔՍ ՏՊԱԳՐՈՂ՝ ՈՍԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՐԵՎԱՆՑՈՒ

ԿՅԱՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԳԼՈՒԽ ԾԷ

Նա ազգությամբ հայ բարեպաշտ Թորոս և Գոհարազիզ անունով ծնողների զավակն էր, որոնք Ծառ Աբասի առաջին բռնագաղթի ժամանակներում երևանցիների հետ տարվեցին Սպահան քաղաք, և այնտեղ հասունանալով՝ ամուսնացան, որոնցից ծնվեց այս Ոսկանը հայոց ՌԿԳ (1063 թ.=1614 թ.)-ին, հունվար ամսին: Երբ մեծացավ, նրան տվեցին կրթության, որը և ստացավ հնարավորության չափով

աշխարհական քաճառներից, միգն և Մովսես Կաթողիկոսի վարդապետելու ժամանակ Սպահան գալը: Նրան մեծ սիրով ընդունեցին Սպահանի հայազգի քրիստոնյաները, այնպես որ նրա սրբակենցաղ և հեզաբարո աշակերտներից ոմն խաչատուր վարդապետի ընտրեցին իրենց առաջնորդ: Սա, մնալով Սպահանում, բոլոր կրթության ոլորտները բարեկարգեց՝ եկեղեցական կարգավորությունը, բարեպաշտության կարգուկանոնը, դպրոցները և բազում ուրիշ բաներ, որով և շատերը կրթվեցին Աստվածաշունչ գրքով: Այդ ժամանակ մանուկ Ոսկանը իր պատանեկության հասակում սաստիկ ցանկություն դրսևորեց դեպի այդ մեծաստանն ու վարժարանը: Ծնողները, սակայն, չէին կամենում նրա այդ վարժարան գնալը. ինքը սրտի տևական տոչորումով ձգտում էր ուսման և կրոնավորական կարգի, ուստի և ծնողներից ծածուկ գնաց խաչատուր վարդապետի մոտ ուսանելու և կրոնավորության: Ծնողներն իմանալով՝ գնացին, որ նրան ետ բերեն այնտեղից, բայց ապարդյուն: Երկու և երեք անգամ տարբեր առիթներով գնացին-բերեցին իրենց մոտ և չէին թողնում վերադառնալ: Ինքն այնպես էր փախչում, որ ծնողները ձանձրանալով՝ նրան թույլ տվեցին մնալ այնտեղ: Նա, մնալով այնտեղ, կարճ ժամանակում սովորեց սաղմոսները ըստ Հայ Եկեղեցու կանոնի, յուրացրեց շարականները և մյուս աստվածաշունչ գրքերը՝ ընդհանրական թղթերը, Պողոսի թղթերը, Եսայու մարգարեությունը:

Այդ ժամանակ շահը, Մովսես վարդապետին գտնելով, տարավ իր մոտ՝ Բաբելոն, որպեսզի սա մոտ սպիտակեցնի: Դրա համար նրան տվեց իր կրտսեր ծառաներից չորսին, որոնց սովորեցնելով՝ վարդապետը հաճձեց պատանիներին, իսկ սպիտակեցրած մոմերը՝ շահին: Մովսեսը հրաման ստացավ Սուրբ Էջմիածնի վերակացու՝ լուսարարապետ լինել, ուստի և գրով խաչատուր վարդապետին կանչեց իր մոտ՝ Էջմիածին, որը և անհապաղ ելնելով՝ գնաց: Էջմիածին ժամանելուն պես Մովսես վարդապետին կաթողիկոս ձեռնադրեցին, և նա իր ձեռնադրությունից հետո խաչատուր վարդապետին պաշտոնակատար կարգեց արևմտյան տան վրա, իսկ ինքը՝ Կաթողիկոսը, վերադառնալով եկավ Սպահան՝ տեսակցելու և շնորհավորելու նորընծա թագավոր Ծախ Սեֆին: Այդ ժամանակ մեռել էր Ծախ Աբասը, ուստի զախ բարձրացավ Ծախ Սեֆին: Կաթողիկոսը գնալով Սպահան՝ հասավ թագավորից իր խնդրածին, այսինքն հարյուր թուման տուրքի վերացմանը, որը հաստատել էր Ծախ Աբասը Մելքիսեթ Կաթողիկոսի հաճձնառությամբ: Երբ Կաթողիկոսը աշնանը վերադարձավ Էջմիածին, մանկահասակ Ոսկանին իր հետ բերեց: Սա եկավ Կաթողիկոսի հետ Սուրբ Աթոռ՝ Էջմիածին, այստեղ տեսավ Մելքիսեթ Վժանցի վարդապետին՝ մի կորովի և խոսքով զորավոր մարդու, որը բնական գիտությունն էր ուսուցանում: Ոսկանը, մանկահասակ լինելով, ոչ մի ջանք չարեց աշակերտելու նրան, մանավանդ որ հայերի մեջ ոչ մեկն այդ գիտությունը չունեց: Երևելի այրերը, որոնք կարծում էին, թե գիտություն ունեն, ամենքը պարսավում էին այդ գիտությունը, նաև ատող էին գիտության և ստորացնող, ծանրացնող այդ մեծարգո այրին, իրենք այդ գիտությանը խելահաս չլինելու պատճառով: Առավել ևս, որ

Այդ օրերին մեռավ Մովսեսը, և Փիլիպպոսին ձեռնադրեցին կաթողիկոս: Երբ Փիլիպպոսը կաթողիկոս եղավ, խաչատուրից մամակով խնդրեց Տեր Ոսկանին առաքել իր մոտ: Իսկ սա, գալով Սուրբ Էջմիածին, հանդիպեց մի լատին վարդապետի՝ Պողոս անունով, ազգությամբ իտալացի, որն իմաստասիրական ամեն տեսակի ուսմունքներին քաջատեղյակ էր: Նրա հետ բազմիցս զրույցներից ճանաչեց նրան որպես բանիմաց և հույժ հմուտ, թեպետև մեր լեզվի իմացությամբ փոքր-ինչ տկար: Ուստի և թողեց ամեն ինչ, ողջ խելամտությամբ հետևորդ եղավ նրան, սովորեց որոշ չափով լատին լեզուն և գիրը, սովորեց նաև քերականությունը կատարելապես, որը և թարգմանեց մեր լեզվով: Որից էլ կազմեց մի կարճատև քերականություն: Նաև սովորեց բոլոր գիտությունները համառոտակի, այսինքն բնական գիտություն, իմաստասիրություն, մետաֆիզիկական փիլիսոփայություն և աստվածաբանություն, նաև երկրաչափություն և աստղաբաշխություն: Բայց այս ամենը ոչ կատարելապես և իր կամեցածի չափով, այլ մասամբ՝ մարմնական հոգսերի շատության պատճառով: Բայց բազում հոգնություններ, հալածանքներ, ստորագումներ կրեց թե՛ կաթողիկոսից, թե՛ ընկերներից, և թե՛ մեր ազգից, նաև իրենից ավելի ստորադաս այրերից, որովհետև բոլորը նրա դեմ ելան իբրև օտարի, ոտնակոխ էին անում՝ մեծաբանելով և՛ վերամբարձությամբ, և՛ բանակոխելով ձեռնարկելով ու հակաճառելով այն բաների դեմ, որը ո՛չ սովորել էին, և ո՛չ էլ լսել, էլ չասած կրթության կամ հմտության մասին: Իսկ նա, սրանք տեսնելով, թեև բավականին լավ գիտեր հայերի ըմբոստությունն ու բիրտ վարքը, սակայն անձնական փորձառությամբ էր ճանաչում նախնիներից միշտ բողոքածների մասին, որոնք բազմազան եղանակներով բողոքում էին իրենց գրեթե, ինչպես վաղուց ի վեր մեր վեհ թարգմանիչները, ինչպես Մովսեսը «Ողբում»: Իսկ նա այս բոլոր հալածանքների և փորձանքների հորդառատ հեղեղների մեջ, ոչ մեկից, ոչ մի տեղից մխիթարություն չստանալով, այլ միշտ վշտերի և տեսակ-տեսակ քամահրանքի և արհամարհանքի արժանանալով, սկսեց լատիներենից հայերենի թարգմանել իր սովորած քերականությունը, դրանից հետո աղոթքները, օրհներգությունները, նաև «Տրամաբանության տարրերը»: Երկար ժամանակ անցնելուց հետո վախճանվեց Փիլիպպոս Կաթողիկոսը, և նրան հաջորդ նստեց Տեր Հակոբ Ջուղայեցին: Սա ևս սկսեց որոշ ժամանակ անտեսել Ոսկանին, իսկ նա ամեն ինչի համբերում էր «Բրիստոսի համար, ասելով Երեմիայի խոսքերը. «Նրան եմ սպասում և կհամբերեմ»:

Որոշ ժամանակ անց Ոսկան վարդապետի եղբայր Ավետիս անունով բարեպաշտ և երկյուղած այրը Հոլանդիայում հանդիպեց Մատթեոս գրագրին, որը ձեռնարկել էր տպագրության գործը, ստեղծելով մի ձեռք տպատառ, որ երեք տեսակի է լինում՝ միջադիր, գլխագիր և ծաղկագիր: Սկսել էր մի «Հիսուս Որդի» տպել, բայց չէր վերջացրել, այլ հասնելով մինչև «Խոստովանիմ»՝ նույն տեղում վախճանվել էր բազում պարտքերի մեջ, քանզի ինչ որ ձեռնարկել էր, բոլորը պարտքերով էր արել: Պարտատերերն էլ ամենքը, նրա մահվան ժամին անգամ, նրան շրջապատած իրենց պարտքերն էն պահանջել: Իսկ նա, ոչինչ չունենալով վճարելու, դիմել էր

Ոսկան վարդապետի Ավետիս անունով եղբորը: Նա էլ իր ամբողջ ստացվածքը տվել էր պարտատերերին և գործարանը վերցրել, մինչև որ տոկոսներն էլ պարտքերի հետ հատուցեք: Եվ այս բոլոր պատահարներից հետո գրել էր իր եղբայր Ոսկան վարդապետին՝ զալ և տպագրության գործն առաջ տանել, իսկ ինքը ձեռնարկել էր միջակ գիրը հորինելուն, որով տպվեցին Ժամագիրք, Ծարակնոց, Աստվածաշունչ և այլ գրքեր:

Ոսկանն էլ Տեր Հակոբի հրամանով և նրա մամակով Սուրբ Էջմիածնից ելնելով բազում հոգևորություններով եկավ-հասավ տպարան, ուր կաթողիկոսի հրամանով տպվում էր Ծարակնոցը, և հասել էին մինչև «Համբարձա»-ը Ոսկանի աշակերտ Կարապետ վարդապետի ձեռքով:

Երբ ինքը հասավ տպարան, ձեռնարկեց Աստվածաշունչի խորագրերի համար ձուռքի ստեղծելու աշխատանքին: Երբ վերջացրեց Ծարակնոցը, ձեռնարկեց Աստվածաշունչի տպագրությանը, Աստվածաշունչից պակասող շատ բաներ շարադրեց և կարգավորեց ըստ լատինականի, գլուխների և տների բաժանեց, ինչպես երևում է տպված Աստվածաշունչից: Նաև Աստվածաշունչ գրքերի լրիվ համաբարբառը ավելացրեց՝ լատիններից բացատրությունները մերին փոխադրելով, որպիսին մենք արել էինք միայն Ավետարանների համար: Նաև վերստին թարգմանեց Սիրաքի որդի Հեսուի լիակատար գիրքը, քանզի թեև մենք ունեինք, բայց ոչ լրիվ, այլ պակասավոր և համառոտ: Մեր որոշ Աստվածաշունչերում այս գիրքը պակասում էր ամբողջությամբ: Թարգմանեց նաև Եզրասի չորրորդ գիրքը, որը ևս մեզանում միշտ պակասում էր, իսկ Աստվածաշունչերում ամենևին չկար: Թարգմանեց նաև լատինների Աստվածաշունչի ցանկերը, որով ընթերցողը դյուրությամբ կգտնի գրքերի մեջ իր որոնածը, որի կարիքը որ ունենա: Բոլորը երկուական համարներով են շարակարգված՝ այսինքն գլխի համարով և տողի համարով, որպեսզի եթե մեկը գրքերում ինչ-որ բան փնտրելու լինի, այդ բանի առաջին տառով ցանկը մայի, որովհետև ըստ այբուբենի էր շարակարգված այդ ցանկը՝ բառով կգտնի, թե որ գրքում է այդ խոսքը կամ այդ տառով սկսվող բառը: Եվ սրանցով անսխալ կգտնի իր փնտրածը: Իսկ եթե մույն մատյանում մույն խոսքը մի համար միայն ունի՝ մի անգամ է դրված, եթե երկու՝ երկու անգամ, մույնպես՝ մնացած թվերը՝ համարներն է պետք հասկանալ: Այսպես են նաև ուրիշ Աստվածաշունչ մատյանները, որ շարադրված են մույն կանոնով:

Ձեռնարկեց նաև գրքի բառերի թարգմանությունը, որը լատինները Կալեպիմում են անվանում: Մինչև դե տառը թարգմանեց: Եթե Տերը հաջողեղ ավարտին հասցնելու, սա կլինեղ զանապարհ, շտեմարան իմաստության ըստ ամենայնի, և հանճարի և գիտության հասցնող ճշմարիտ ուղի: Սա դուռ է և բանալի բոլոր գրքերի, թե՛ հոգևոր, և թե՛ արտաքին գիտությունների համար, որովհետև բառերը սահմանումներով է բացահայտում:

Նրա տպած Աստվածաշունչի մեջ կարգած է նաև Գրքերի ընթերցվածքների տոմացույցը՝ որ ճաշու ժամին են կարդում: Մեր մախորդների համարով և գլխի հա-

մարով կարգվածները դժվար էին գտնվում, քանզի որոշ տեղերում Գրքերի համարներն էին սխալ դրված, տեղ-տեղ էլ Տոնացույցի մեջ գրողներն էին սխալ գրել, կամ մի համարի տակ էին գրել, որով կա՛մ դժվար էր լինում գտնելը, կա՛մ ամենևին չէր լինում: Ոսկանի արածը երկուական թվերով էր շարադասված, այնպես որ որոնողը տեղնուտեղը կգտներ փնտրածը: Եվ մանավանդ նախկին օրինակներում գրքերի վերնագրերն էլ էին շփոթած, իսկ համարները, որոնք մեծ ջանքերով էին գտնվում իրենց տեղերում, համարների տակ կարգեց՝ հետևողներին և քննողներին դյուրությամբ հասկանալի և մատչելի դարձնելու համար:

Տպագրեց նաև լրիվ այբբենական ցանկը Ասվածաշունչ գրքի, որը որ ինքն էր թարգմանել լատիններից: Հետո անդրադարձավ Աղոթագրքերին, Պարզատոմարին՝ Տոմարով, Մեծն Մովսես Խորենացու գրած Աշխարհացույցին, դրա հետ նաև՝ շատ օգտակար Աղվեսագրքին: Նաև, ի փառս Սուրբ Երրորդության, տպագրեց Առաքել վարդապետի գրած մոր Պատմագիրքը, որն ըստ քերականության սրբագրելով՝ ուղղել էր՝ անհմուտ և անշնորհք այրերի աղավաղումները շտկելով:

Թեև տակավին մեղություններ էր կրում մեծամիտ իմաստականերից և կեղծավորներից, եկեղեցականներից և աշխարհիկներից, մերձավորներից և հեռավորներից, բայց ինքը, չարչարանքներ կրելով, ասում էր. «Եթե մարդկանց պիտի հաճոյանամ, ապա «Բրիստոսի ծառա չեմ»:

Թարգ. Ա. ԶՈՀՐԱԲՅԱՆ

